

УДК 378.1

Кононова М. М.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ДЕФЕКТОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ АКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ

У статті окреслено актуальність проблеми формування професійних якостей майбутніх дефектологів. Проаналізовано основні наукові погляди на проблему формування професійних якостей фахівців спеціальної освіти. Визначено необхідні професійно важливі якості майбутнього дефектолога. Зроблено акцент на важливості самопізнання і самокорекції у підготовці особистості до професійної взаємодії. Проведено теоретичний аналіз освітніх технологій, який засвідчує, що зміст навчання має органічно поєднувати як виконавські, так і самовизначальні, цілеспрямовані, проєктувальні та рефлексивні процедури. Розглянуто можливості методу активного соціально-психологічного пізнання в контексті традиційного навчання й особистісно орієнтованих освітніх технологій щодо формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців.

Зазначено, що активне соціально-психологічне пізнання можна класифікувати як окрему одиницю сучасних освітніх технологій, яка гармонійно поєднує у собі психолого-педагогічні аспекти впливу на особистість, на розвиток професійно-особистісних якостей.

Ключові слова: дефектолог, професійні якості, формування, професійна діяльність, освітні технології, активне соціально-психологічне пізнання.

Пріоритетом освіти сьогодення стає становлення і розвиток творчої, активної особистості з чітко вираженою суб'єктною позицією, здібної швидко адаптуватися до умов динамічного суспільства. Важлива роль у цьому процесі належить учителям-дефектологам, професійна підготовка яких вимагає постійної модифікації, пошуку нових підходів, педагогічних технологій, прийомів та засобів у роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку.

Нових підходів потребують і завдання формування професійних якостей студентів дефектологічних спеціальностей; розроблення програм особистісно-професійного розвитку майбутніх дефектологів.

Для аналізу професійної діяльності дефектолога можна виокремити такі сторони, як професійна діяльність, професійне спілкування, особистість професіонала і результати його праці. Показники зазначених сторін виступають у вигляді об'єктивно необхідних знань, навичок й умінь, психологічних особливостей (якостей), позицій й акмеологічних інваріантів.

Аспекти формування професійної готовності вчителя-дефектолога розкриваються в низці досліджень, виконаних у таких напрямках: гуманістичний напрям професійної діяльності вчителя-дефектолога (Н. Засенко, Т. Сак), професійно-особистісна готовність (І. Єременко, Г. Коберник, С. Миронова), формування професійних навичок (М. Кот, О. Козирєва, В. Липа).

Теоретико-методологічні основи формування професійних якостей дефектологів закладені працями Л. Аксенової, Б. Архипова, Л. Белякової, Г. Коберник, О. Колишкіна, С. Миронової, Н. Назарової, Ф. Рау, А. Рацула, В. Синьова, І. Шишової, В. Шевчук, Т. Янаданової та інших науковців.

Зміст підготовки дефектологів, зміст навчання має накладатися на їхні індивідуальні особливості, формувати і розвивати окремі їхні риси, якості особистості. Зазначена проблема є досить актуальною в умовах сьогодення й потребує подальшого вивчення та обґрунтування.

Метою статті є визначення ролі методу активного соціально-психологічного пізнання у формуванні професійних якостей майбутніх дефектологів у контексті сучасного стану дослідження проблеми професійного розвитку фахівців спеціальної освіти.

Для загальної характеристики спеціальності дефектолог необхідно визначити низку ознак, які дадуть можливість висвітлити те особливе, що відрізняє її від інших педагогічних спеціальностей; розглянути соціальні ролі, професійні обов'язки та основні види діяльності дефектолога.

Значний внесок у розвиток уявлень про професійні якості дефектолога зробив Х. Замський. Він у своїх наукових працях відобразив зміни вимог до дефектолога на різних етапах розвитку суспільства, а його учениця А. Живіна розкрила ті знання, вміння та якості, якими мав володіти дефектолог у середині 1970-х рр. Дослідниця зауважила, що мистецтво педагога-дефектолога полягає в умінні розбудити у дітей допитливість.

Результати вивчення цієї проблеми сучасними вітчизняними науковцями С. Мироновою, О. Колишкіним свідчать, що професійна діяльність вчителя-дефектолога включає взаємодію таких видів діяльності, як реабілітаційна, соціально-педагогічна, консультативно-діагностична, психотерапевтична. Особливі вимоги, наголошують учені, висуваються до корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, оскільки вона є специфічною у роботі дефектолога та є вирішальним фактором розвитку й навчання дитини [3; 2].

Педагоги-дефектологи виконують свої професійні обов'язки у сфері освіти, соціального захисту, охорони здоров'я; у спеціальних закладах освіти і в закладах з інклюзивним навчанням; у нових структурах системи соціальної підтримки дітей.

Підкреслимо, що робота дефектологів здійснюється в таких умовах, що на них діє комплекс несприятливих виробничих факторів різної природи, нервово-емоційного напруження, високої відповідальності: постійно притаманне робочим ситуаціям відчуття новизни; велика кількість контактів з дітьми з психофізичними порушеннями, їхніми рідними, постійне зіткнення з чужими проблемами та чужим болем, з негативними емоціями; підвищення вимоги до професійної компетентності фахівця спеціальної освіти, самовіддачі; відповідальність за підопічних; постійне включення в діяльність вольових процесів. Крім того, до дефектологів ставляться високі вимоги рідними та близькими дітей з порушеннями психофізичного розвитку, колегами. Звертаючись до спеціалістів, батьки очікують їхньої зацікавленості, уваги, бажання зрозуміти і допомогти, терпимості та доброзичливості, не завжди відповідаючи взаємністю, що приводить до виникнення так званого асиметричного спілкування з різних позицій та перспектив.

Виходячи з цього, особливого значення набуває психологічна готовність майбутніх дефектологів до роботи з дітьми із порушеннями психофізичного розвитку різної нозології, яка визначається певними факторами: внутрішньою готовністю до роботи з людьми з “хворим тілом” і зміненим психоемоційним станом; всесторонньою обізнаністю з психологічними, емоційними та поведінковими реакціями дітей з особливими освітніми потребами.

Основою психологічної готовності є моральні якості та психологічні можливості. Не випадково Януш Корчак нагадував, що педагог має піднятися до духовного світу дитини, а не опуститися до нього.

На думку В. Сухомлинського, “...без знання дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, нахилів – немає виховання” [7].

Імпонує позиція А. Рацула та І. Шишової, які зазначають, що результати діяльності вчителів-дефектологів можна порівняти із казкою, коли відступають прикросці і дитина може жити нормальним дитячим життям – грати і вчитися, спілкуватися з батьками і товаришувати з ровесниками, виступати на шкільній сцені, майструвати і малювати, готуватися бути потрібною своїй державі людиною [5].

Тож особливо доречним тут буде згадати, що виховання – це не усунення недоліків, а зміцнення всього позитивного.

В. Синьов та Г. Коберник підкреслюють важливе значення моральної, етичної культури вчителя-дефектолога, його організованості і громадянської зрілості. Особистість вчителя-дефектолога, на думку вчених, має відповідати низці вимог, серед яких: володіння системою знань загальної, вікової, педагогічної та спеціальної психології; володіння знаннями і вміннями відповідно до спеціалізації; володіння певними особистісними якостями, що необхідні для роботи з дітьми з психофізичними порушеннями; володіння суб’єктивними характерологічними рисами (педагогічна чуйність, терпіння, наполегливість у досягненні поставленої мети, твердість і послідовність, організованість, педагогічний такт, витримка, доброзичливість); високий рівень оволодіння технікою вербального спілкування [6].

Ф. Рау наголошує на фізичному і психічному стані дефектолога, виділяючи такі необхідні професійні якості: фізична витривалість, опірність інфекційним захворюванням, відсутність дефектів мови та значного зниження зору, психічне здоров’я. Н. Назарова робить акцент на особистісних чеснотах педагога спеціальної освіти: доброті, відповідальності, терпінні, здатності до емпатії, енергійності, захопленості своєю роботою, пошані і любові до своїх вихованців, професійній чесності і порядності [4].

Отже, здатність легко встановлювати контакти з різними категоріями дітей з порушеннями психофізичного розвитку та їхніми батьками, комунікабельність, доброзичливість, спостережливість, емоційна стабільність, енергійність, розвинута емпатія, рефлексія, сповненість оптимістичного професіоналізму – ті риси та якості, які мають бути обов’язковим складником особистості дефектолога. На результати роботи дефектолога впливають також професіоналізм педагога, його культура, духовність, моральність.

Солідаризуючись з науковцями, можна зазначити, що серед тих, хто обрав фах дефектолога, дуже часто звучить мотив допомоги людям. Їхня особистість стає одним з основних інструментів в обраній професії.

Необхідно зазначити, що провідною у підготовці до роботи та у формуванні професійних якостей дефектологів є спрямованість на психологічну готовність майбутніх фахівців до роботи з дітьми з особливими потребами.

До того ж важливе те, які завдання поставив перед собою майбутній фахівець у процесі навчання. Останнє потребує нових технологій професійно-педагогічної підготовки, орієнтованих на модифікацію суб’єктивного простору майбутніх спеціалістів, їхнього внутрішнього “я” через формування механізмів педагогічної рефлексії, професійного самоаналізу та саморегуляції. Фахівець спеціальної освіти – не тільки професійно спрямована система, а й система, що саморегулюється. Це виявляється у відчутті й усвідомленні “професійного “я”. Воно включає в себе: образи “я” (“я” в минулому, “я” в теперішньому, “я” в майбутньому), “Я-концепцію” [1].

Самоспостереження та адекватна самооцінка – важливі складники самовизначення дефектолога. Аналізуючи складники своєї особистості, фахівець відкриває нові обрії і в стосунках зі значущими іншими людьми, і у професійній діяльності, і у майбутній самореалізації.

Крім цього, невіддільною частиною є самовиховання особистості професіонала, яке має два основні складники – високий рівень самоконтролю та постійне самовдосконалення. Як стверджує Т. Яценко, самопізнання і самокорекція є необхідними передумовами у підготовці особистості до професійної взаємодії [9].

Зазначені складники навчання та професійного й особистісного розвитку реалізуються, зокрема, через *активні методи*, які позначаються як *освітні технології*. Це зумовлене необхідністю розвивати у студентів уміння працювати як самостійно, так і в групі, здатність застосовувати отримані знання на практиці, уміння планувати зміст своєї діяльності.

Визначаючи важливість практичної діяльності дефектологів, Л. Фомічова наголошує на важливості використання активних форм навчання, головною ознакою яких виступає їхня контекстна схожість із реальною професією [8].

Педагогічні і психологічні дослідження порівняльної ефективності різних технологій навчання і корекції показують різну ефективність конкретних інноваційних підходів, що зумовлюють комплексний психолого-педагогічний аналіз теорії і практики навчальних, виховних і корекційних технологій та визначення їхніх структурних компонентів.

У представленому огляді активних методів навчання дослідники виокремлюють авторський метод активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Метод АСПП, розроблений академіком НАПН України Т. Яценко у ракурсі психодинамічної теорії, являє собою “цілісну психолого-педагогічну систему, спрямовану на глибинне пізнання особистості” [9, с. 357], що сприяє розширенню самосвідомості суб’єкта навчання.

Використання поняття “активне” означає, що під час навчання суб’єкт задіяний цілісно як особистість через актуалізацію попереднього досвіду спілкування, вербальних і невербальних засобів самовираження, власного особистісного потенціалу. Все це створює у суб’єкта особливий стан активності, що виявляється у підвищенні чутливості стосовно себе та іншої людини. Використання терміна “психологічне” зумовлене забезпеченням індивідуалізованого ефекту навчання шляхом процесуальної психодіагностики особистісних труднощів спілкування. У назві активне соціально-психологічне пізнання підкреслюється також соціальний аспект навчання, оскільки воно відбувається в групі і за допомогою групи, а основним його змістом є взаємини між учасниками групового процесу в ситуації “тут і зараз”, динаміка зазначеної взаємодії.

Обґрунтовуючи групову практику активного соціально-психологічного пізнання як прогресивне “навчання”, Т.С. Яценко виокремлює такі його *особливості*: керівництво цим процесом носить недирективний, часто прихований характер; підтримується та заохочується ініціатива учасників навчання; відносини між керівником та учасниками навчання будуються на основі співробітництва; повна єдність змістової та процесуальної сторони навчання; об’єктом уваги учасників навчання є не тільки результати певного процесу, а і його динаміка; ефективність навчання визначається не лише засвоєнням нових знань, а й оволодінням процесом і методом їх пізнання; пізнання здійснюється шляхом створення проблемної ситуації та мислення суб’єкта, вирішення якої призводить до відкриття нового, раніше не усвідомлюваного, але особистісно значущого матеріалу; відпрацювання (тренаж) умінь та навичок виступає як супроводжуюче і другорядне явище стосовно процесу пізнання [9].

Отже, активне соціально-психологічне пізнання сприяє розвитку здібності до рефлексії, що розширює межі пізнання, спонукає суб’єкта навчально-виховного процесу до самовдосконалення.

Висновки. Крім набуття знань, практичних навичок та вмій, за час навчання студенту необхідно здійснити величезну роботу зі становлення власної особистості, формування її професійно важливих якостей.

Ефективність формування професійних якостей майбутнього дефектолога забезпечується створенням комплексу психолого-педагогічних умов, серед яких досить важливою умовою є запровадження інноваційних освітніх педагогічних технологій, активних методів навчання.

Активне соціально-психологічне пізнання можна класифікувати як окрему одиницю сучасних освітніх технологій, яка гармонійно поєднує у собі психолого-педагогічні аспекти впливу на особистість, на розвиток професійно-особистісних якостей.

Вважаємо, що дослідження психологічних особливостей майбутніх дефектологів у процесі активного соціально-психологічного пізнання є перспективним у напрямі формування їхніх професійних якостей.

Використана література:

1. Бондар Г. О. Пошук шляхів формування гуманістичного світогляду майбутніх учителів при викладанні філологічних дисциплін / Г. О. Бондар // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Випуск 11. – 2005. – С. 123–128.
2. Колишкін О. В. Педагогічна деонтологія вчителя-дефектолога / О. В. Колишкін // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 4. – С. 429–437.
3. Миронова С. П. Концептуальні основи підготовки вчителя-дефектолога до корекційної роботи у спеціальних закладах освіти / С. П. Миронова // Вісник Львів ун-ту. Серія педагогічна. – 2003. Вип. 17. – С. 19–24.
4. Проскурняк О. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / О. Проскурняк. – 2016, № 4(58). – С. 408–415.
5. Рацул А. Б. Підготовка студентів педагогічного університету до інклюзивної освіти дітей із порушеннями розвитку [Електронний ресурс] / А. Б. Рацул, І. О. Шишова. – 2011. – Режим доступу : https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbituk_nauk_praz/2011/2011_1_28.pdf.
6. Синьов В. М. Основи дефектології: [навч. посібник для студ. пед. ін-тів] / В. М. Синьов, Г. М. Коберник. – Київ : Вища школа. – 1994. – 143 с.
7. Сухомлинський В. О. Виховання без покарань / В. О. Сухомлинський. Вибр. твори : в 5 т. – Київ : Вища школа, 1980. – С. 343–347.

8. Фомічова Л. І. Проблеми психології вищої школи / Л. І. Фомічова // Психологія та педагогіка : спеціальні : у 2-х кн. : зб. наук. пр. / за ред. Л. І. Фомічова. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – Кн. 1. – С. 51–55.
9. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції. Активне соціально-психологічне навчання : [навчальний посібник] / Т. С. Яценко. – Київ : Вища школа, 2004. – 679 с.

References:

1. Bondar H. O. Poshuk shliakhiv formuvannia humanistychnoho svitohliadu maibutnix uchyteliv pry vykladanni filolohichnykh dystsyplin / H. O. Bondar // Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly. – Vypusk 11. – 2005. – S. 123–128.
2. Kolyshkin O. V. Pedahohichna deontolohiia vchytelia-defektoloha / O. V. Kolyshkin // Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – 2014. – № 4. – S. 429–437.
3. Myronova S. P. Kontseptualni osnovy pidhotovky vchytelia-defektoloha do korektsiinoi roboty u spetsialnykh zakladakh osvity / S. P. Myronova // Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriiia pedahohichna. – 2003. Vyp. 17. – S. 9–24.
4. Proskurniak O. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii / Olena Proskurniak. – 2016, № 4 (58). – S. 408–415.
5. Ratsul A. B. Pidhotovka studentiv pedahohichnoho universytetu do inkluzyvnoi osvity ditei iz porushenniamy rozvytku [Elektronnyi resurs] / A. B. Ratsul, I. O. Shyshova. – 2011. – Rezhym dostupu : https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2011/2011_1_28.pdf
6. Synov V. M. Osnovy defektolohii : [navch. posibnyk dlia stud. ped. in-tiv] / V. M. Synov, H. M. Kobernyk. – Kyiv : Vyscha shkola. – 1994. – 143 s.
7. Sukhomlynskyi V. O. Vykhovannia bez pokaran / V. O. Sukhomlynskyi. Vybr. tvory: v 5 t. – Kyiv : Vyscha shkola, 1980. – S. 343–347.
8. Fomichova L. I. Problemy psykholohii vyshchoi shkoly / L. I. Fomichova // Psykholohiia ta pedahohika: spetsialni : u 2-kh kn. : zb. nauk. pr. / za red. L. I. Fomichova. – Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova, 2003. – Кн. 1. – S. 51–55.
9. Yatsenko T. S. Teoriia i praktyka hrupovoi psykhhokorektsii. Aktyvne sotsialno-psykhholohichne navchannia: [navchalnyi posibnyk] / T. S. Yatsenko. – Kyiv : Vyscha shkola, 2004. – 679 s.

Кононова М. М. Формирование профессиональных качеств будущих дефектологов в процессе активного социально-психологического познания

В статье обозначена актуальность проблемы формирования профессиональных качеств будущих дефектологов. Проанализированы основные научные взгляды к проблеме формирования профессиональных качеств специалистов специального образования. Определены необходимые профессионально важные качества будущего дефектолога. Сделан акцент на важности самопознания и самокоррекции в подготовке личности к профессиональному взаимодействию. Проведен теоретический анализ образовательных технологий, который показывает, что содержание обучения должно органично сочетать как исполнительские, так и самоопределяющие, целеустремленные, проектировочные и рефлексивные процедуры. Рассмотрены возможности метода активного социально-психологического познания в контексте традиционного обучения и лично ориентированных образовательных технологий по формированию профессионально важных качеств будущих специалистов.

Отмечено, что активное социально-психологическое познание можно классифицировать как отдельную единицу современных образовательных технологий, которая гармонично сочетает в себе психолого-педагогические аспекты воздействия на личность, на развитие профессионально-личностных качеств.

Ключевые слова: дефектолог, профессиональные качества, формирование, профессиональная деятельность, образовательные технологии, активное социально-психологическое познание.

Kononova M. M. Forming of professional quality of future speech pathologists in the process of active social-psychological cognition

The article outlines the urgency of the problem of formation of professional qualities of future speech pathologists. The basic scientific views on the problem of formation of professional qualities of special education specialists are analyzed. The necessary professional qualities of the future speech pathologist are determined. The emphasis is placed on the importance of self-knowledge and self-correction in personal training for professional interaction. A theoretical analysis of educational technologies has been conducted, which shows that the content of teaching should organically combine both performative and self-directed, purposeful, designing and reflexive procedures. The possibilities of the method of active social-psychological knowledge in the context of traditional education and personally oriented educational technologies in relation to the formation of professionally important qualities of future specialists are considered.

It is noted that active social-psychological knowledge can be classified as a separate unit of modern educational technologies, which harmoniously combines the psychological and pedagogical aspects of the influence on the personality, on the development of professional and personal qualities.

Key words: speech pathologist, professional qualities, formation, professional activity, educational technologies, active social-psychological knowledge.